

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734

№1(4)/2024, 30-36

УДК: 388.43(575,2

DOI: [10.52754/16948734_2024_1\(4\)_5](https://doi.org/10.52754/16948734_2024_1(4)_5)

**БЮДЖЕТТИН ТАРТЫШТЫК ЖАНА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЗАК
МӨӨНӨТТҮҮ ЭКОНОМИКАЛЫК САЯСАТТЫН СТРАТЕГИЯСЫ**

**ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА И СТРАТЕГИЯ ДОЛГОСРОЧНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**BUDGET DEFICIT AND LONG-TERM ECONOMIC POLICY STRATEGY OF THE KYRGYZ
REPUBLIC**

Керезова Нуркыз Керезовна

Керезова Нуркыз Керезовна

Kerezova Nurkyz Kerezovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's student, Osh State University

n.kerezova@mail.ru

Ганиев Гайратбек Исламкулович

Ганиев Гайратбек Исламкулович

Ganiev Gairatbek Islamkulovich

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's student, Osh State University

n.kerezova@mail.ru

БЮДЖЕТТИН ТАРТЫШТЫК ЖАНА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЗАК МӨӨНӨТТҮҮ ЭКОНОМИКАЛЫК САЯСАТТЫН СТРАТЕГИЯСЫ

Аннотация

Бул макалада Кыргыз Республикасынын бюджеттинин структурасы, чыгашалардын беренелери, алардын өзгөчөлүктөрү изилденди, бюджеттин тартыштык абалы изилденип, дефициттин келип чыгышынын негизги себептери аныкталды, чыгашалардын кыскартуу жолдоруна талдоо жүргүзүлүп, бюджеттик дефицитти жоюу маселелери каралды.

Ключевые слова: мамлекеттик бюджет, бюджеттин тартыштыгы, бюджеттин тартыштыгын каржылоо булактары.

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА И СТРАТЕГИЯ ДОЛГОСРОЧНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В данной статье изучена структура бюджета Кыргызской Республики, статьи расходов, их характеристики, изучено состояние дефицита бюджета, определены основные причины дефицита, проанализированы пути сокращения расходов, а также рассмотрены вопросы ликвидации дефицита бюджета.

Ачык сөздөр: *государственный бюджет, дефицит бюджета, источники финансирования дефицита бюджета.*

FEATURES OF ACCOUNTING AND TAXATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract

In this article, the structure of the budget of the Kyrgyz Republic, items of expenses, their characteristics were studied, the state of the budget deficit was studied, the main causes of the deficit were determined, the ways of reducing expenses were analyzed, and the issues of eliminating the budget deficit were considered.

Keywords: *state budget, budget deficit, sources of budget deficit financing*

Ар бир экономикалык жактан өнүккөн өлкөнүн каржы системасында маанилүү орунду мамлекеттик бюджетти ээлейт. Өлкөнүн мамлекеттик бюджетти-бул бүтүндөй өлкөнүн ишин каржылоо үчүн Өкмөт тарабынан колдонулган борборлоштурулган, масштабдуу акча каражаты. Эгерде бюджеттин жылдык чыгымдары бюджеттин жылдык кирешесинен ашып кетсе, анда ал бюджеттин тартыштыгы деп аталат, бул өлкөнүн каржылык ден-соолугунун начардыгын көрсөтүп, ар кандай чараларды көрүү менен азайтылышы мүмкүн. Бюджеттик тартыштык-бул мамлекеттин буга чейин болгонунан тышкары кошумча кирешелерди тартуу жана аларды өз кирешелери менен камсыздалбаган чыгымдарды каржылоо максатында пайдалануу менен байланышкан экономикалык мамилелердин тутуму.

Мамлекеттик бюджеттин тартыштыгынын пайда болушуна өбөлгө түзгөн бир нече себептерди аныктоого болот. Алардын бири-Өкмөттүн экспансиялык фискалдык саясатты жүргүзүү менен кыска мөөнөттө экономикалык өсүштү камсыз кылууга умтулуусу. Бул учурда, кейнстик экономисттердин көз карашы боюнча, тартыштык жалпы суроо-талапты жана экономикалык өсүштү жогорулатуу үчүн стимулдардын бири катары көрүнөт. Бул максатка жетүү үчүн Өкмөт профициттен Тартыштыкка өтүшү же өткөн жылдарга салыштырмалуу бюджеттин тартыштыгын көбөйтүшү мүмкүн.

Бюджеттин тартыштыгынын пайда болушунун дагы бир себеби экономикада рецессия болушу мүмкүн, мында чарба жүргүзүүчү субъекттердин жана үй чарбаларынын кирешелери азаят жана ошого жараша салыктык түшүүлөр азаят, мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгү кыскарат. Мында биринчи кезекте калкты социалдык жактан колдоого багытталган мамлекеттик чыгымдар көбөйүүдө.

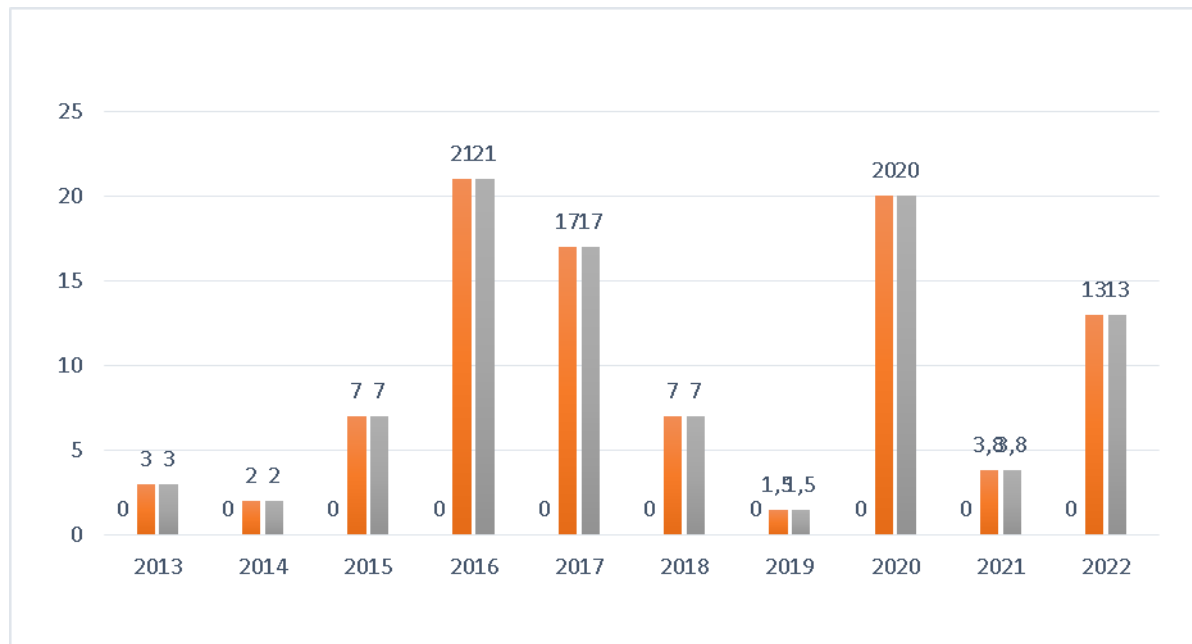
Мамлекеттик инфраструктураны өнүктүрүү боюнча узак мөөнөттүү масштабдуу программаларды ишке ашырууда тартыштыктын пайда болушу мүмкүн, алар салыктык түшүүлөрдүн өлчөмүнөн ашкан каржылоонун чоң көлөмүн талап кылат. Тартыштык болжолдонгон себептерден улам келип чыгышы мүмкүн. Чыгымдардын кирешеден ашып кетиши согуш аракеттери учурунда, ошондой эле табигый кырсык болгон учурда, анын кесепеттерин жоюу үчүн өкмөттүн кийлигишүүсү талап кылынат.

Бюджеттин тартыштыгы маселеси өлкөнүн каржы системасын башкаруу боюнча маанилүү жерлердин бири болуп саналат. Мамлекеттик бюджет кирешелердин жана чыгашалардын балансын билдирет, мындай бюджеттин балансы нөлгө барабар. Бирок иш жүзүндө нөлдүк баланска жетишүү өтө кыйын, мындан тышкары, кирешелер жана чыгашалар балансына умтулуу сөзсүз түрдө экономиканын өзүн-өзү чектөөсүнө алып келет, анткени бардык чыгымдар кирешелердин деңгээлине ылайыкташат. Бул өлкөнүн экономикасында өсүштүн жоктугуна алып келет, эгерде ал пайда болсо, анда мамлекеттик бюджеттин алдында кошумча каржылоону талап кылган кыйла масштабдуу милдеттер пайда болот.

Өлкөнүн тарыхында рекорддук бюджеттин тартыштыгын болтурбоо үчүн Кыргызстан чыгымдарды дээрлик үчтөн бирине кыскартууга аргасыз болду. Үнөмдөө республиканын социалдык милдеттенмелерине да таасирин тийгизди.

2022-жылга республикалык бюджеттин тартыштыгы 360,8 млн долларды (30 млрд 352,7 млн сом) же ИДПнын 3,7% түзөт. Мындай билдирүүнү Каржы министрлиги былтыр ноябрь айынын башында жарыялаган. Жылдын башында тартыштык 108 миллион доллардан бир аз ашыгыраак (9 млрд 121,7 млн сом) өлчөмүндө пландаштырылган.

Финансы министрлигинин маалыматы боюнча 2022 - жылга карата бюджеттин тартыштыгы мурда бекитилгенге салыштырмалуу 252,4 млн (21 млрд 231 млн сом) долларга көбөйдү жана жыл жыйынтыгы боюнча 320,8 млн (30 млрд 352,7 млн сом) долларды түзгөн, башкача айтканда, ал 3 эседен ашык чоңойтулган (1-сүр.).

1-сүрөт. Кыргызстандын республикалык бюджетинин тартыштыгы.

Өкмөт 2022-жылы 3,4 миллиард (282 миллиард 112,9 миллион сом) доллар же ИДПнын 39,5% киреше табууну күткөн. Бирок, бюджетти тактагандан кийин кирешелер 100 млн \$га (8 млрд 421,7 млн сом) кыскарган. Бул: алтынды казып алуу, акциздер, эл аралык соодага салык жана ЕАЭБ өлкөлөрүнөн бажы алымдарын төлөө сыяктуу салыктардын бир катар түрлөрү боюнча кирешелерди кыскартуунун эсебинен болду. Бекитилген планга салыштырмалуу салыктык түшүүлөрдүн кыскарышы \$344,7 млн (29 млрд сом) түзгөн.

Бюджеттин кирешелеринин кыскарышын эл аралык уюмдардын жана чет мамлекеттердин гранттары жарым-жартылай компенсациялады. Жалпысынан 2022-жылы Кыргызстан донорлордон 237,4 миллион доллар (19 миллиард 975,8 миллион сом) алууну күтүп, бекитилген планга карата 21,9% га көбөйгөн.

Гранттардын суммасы Россия менен Азербайжандын 2022-жылдын баштапкы бюджетинде эске алынбаган жардамдарынын, ошондой эле Азия Өнүктүрүү Банкы менен Дүйнөлүк банктын каржылоосунун көбөйүшүнүн эсебинен көбөйтүлдү.

Такталган бюджеттин долбоорунда 2022 — жылга чыгашалар финансылык активдерди эсепке албаганда 3,6 млрд (304 млрд 43,9 млн сом), финансылык активдерди эсепке алуу менен 4 млрд \$(336,8 млрд сом) же ИДПнын 40,8% өлчөмүндө пландаштырылган. Бул алгач бекитилгенден 320,9 млн (27 млрд сом) көп. Буга карабастан, казынанын чыгымдарын оптималдаштыруу боюнча чаралар көрүлдү.

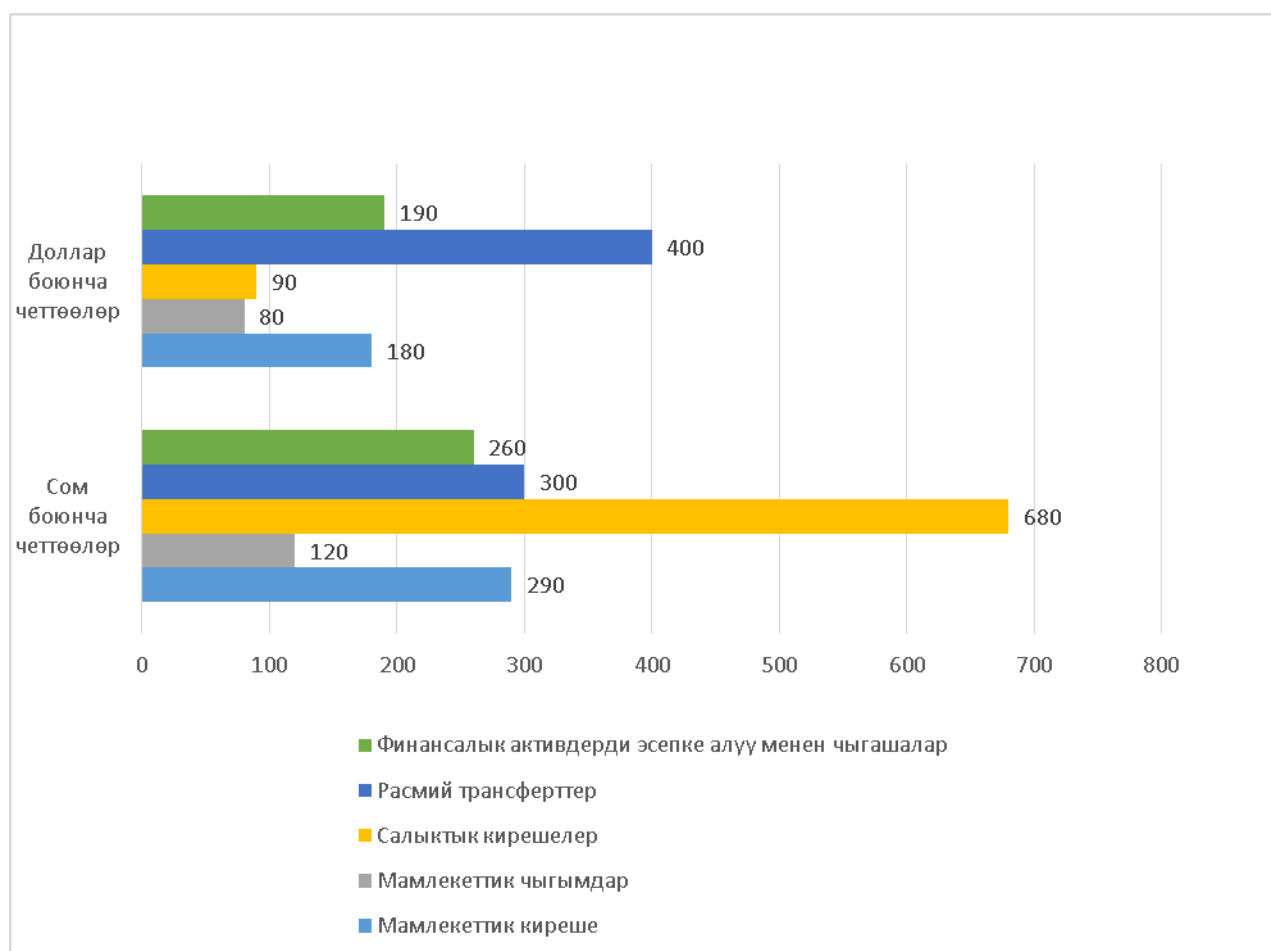
2022-жылы кээ бир чыгымдардын азайышы менен бирге башкалары өстү. Кеп бюджеттик чөйрөнүн кызматкерлеринин эмгек акысын жогорулатуу жөнүндө болуп жатат. Тармактык ведомствонун эсептөөлөрү боюнча эмгек акыны жогорулатууга жылдык муктаждык 382,7 млн (32,2 млрд сом) долларды түздү.

Жалпысынан алганда, чектелген ресурстар менен да чыгымдарды көбөйтүү мааниси бар жагдайлар болушу мүмкүн. Мисалы, кризис учурунда же саламаттыкты сактоо же билим берүү сыяктуу маанилүү тармактарга инвестиция салууга шашылыш муктаждык болгондо. Бирок, өкмөттөр чектелген ресурстар менен чыгымдардын көбөйүшүнөн келип чыккан компромисстерди кылдаттык менен карашы маанилүү.

2022-жылдын бюджетинин аткарылышы жөнүндө жылдык отчет 2023-жылдын ортосуна чейин ачык жеткиликтүү болбойт, андыктан биз азыр алдын ала маалыматтарга гана таяна алабыз. Бирок, алар каржы министрлигинин тартыштыгы боюнча прогноз менен айтууга болот.

Күтүлгөн рекорддук \$360,8 млн (30,4 млрд сом) тартыштыктын ордуна, ал 154,5 млн (13 млрд сом) доллардан бир аз ашыгыраак же эки эсе аз болду. Бул көрсөткүч 2016, 2017 жана 2020-жылдары болгон.

Бирок, казынадагы чоң “тешиктен” кутулуу жогорку кирешенин эсебинен эмес. Алар, Каржы министрлиги болжолдогондой, азайган. Такталган бюджетке 40,4 млн (3,4 млрд сом) жана бекитилген бюджетке 140,3 млн (11,8 млрд) долларга аз. Ошондой эле салыктар 6,2 миллион долларга (524,37 миллион сом) аз чогултулган (2-сүр.).

2-сүрөт. Кыргызстандын аткарылган республикалык бюджетти менен 2022-жылга такталган бюджеттин ортосундагы айырма.

Мындан тышкары, кредиттер боюнча пайыздык чендерди төмөндөтүү же акча сунушун көбөйтүү мүмкүн. Ошондой эле социалдык жактан аярлуу калкка жана кыйынчылыктарга дуушар болгон бизнеске жардам берүү

Мамлекет жумушсуздукту жоюу же жумушка орноштуруу сыяктуу программалар аркылуу колдоо көрсөтө алат. Ошондой эле, насыя же Грант сыяктуу программалар аркылуу күрөшүп жаткан ишкерлерге жардам көрсөтө алат. Бул мүмкүн оор мезгилде бизнести сактап калуу жана жумуш орундарын жоготуунун алдын алуу. Бул жагдайды мамлекет аз кирешелүү мезгилди жолдор, көпүрөлөр жана коомдук транспорт сыяктуу инфраструктуралык долбоорлорго инвестициялоо мүмкүнчүлүгү катары колдоно алат. Долбоорлордун Бул түрлөрү жумуш орундарын түзүп, узак мөөнөттүү экономикалык пайда алып келиши мүмкүн.

Бирок, көрүнүп тургандай, кыргыз бийлиги башка жолго түштү. Бюджеттин тартыштыгын болтурбоо үчүн чыгымдарды кыйла кыскартуу чечими кабыл алынды. Алсак, финансылык активдерди эсепке алганда чыгымдар 634,7 млн (53,4 млрд сом) аз болуп, 3,4 млрд (283 млрд 362,6 млн сом) долларды түздү, ал эми аларды эсепке албаганда — 1,2 млрд (97,7 млрд сом) долларды түздү.

1-таблица. Республикалык бюджеттин чыгашаларын кыскарткан негизги беренелер (2022-жылга маалымат)

№№		Сом	Доллар США
1	Товарларды жана кызматтарды колдонуу	-14,56 млрд	-173,09 млн
2	Сатып алуу товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жеткирүү	-108,86 млн	-1,29 млн
3	Коммуналдык кызматтар	-43,13 млн	-512,67 миң
4	Кызыкчылык	-180,28 млн	-2,14 млн
5	Субсидиялар	-122,82 млн	-1,46 млн
6	Эл аралык уюмдарга гранттар	-10,38 млн	-123,33 миң
7	Социалдык жеңилдиктер	-40,99 млн	-487,24 миң
8	Ар кандай башка чыгымдар	-420,41 млн	-5 млн

Көбүнчө чыгымдар товарларды жана кызматтарды сатып алууга жана пайдаланууга сарптоолорду азайтуу менен азайтылган. Ошону менен бирге чыгымдардын азайышы социалдык төлөмдөргө, мамлекеттик жана жеке ишканаларга субсидияларга да таасирин тийгизген.

Башкача айтканда, тартыштыкты жогору жакта гана эмес, катардагы жарандар да сезишти. Акчанын жетишсиздигин жоюу үчүн Өкмөт социалдык милдеттенмелерди 487,2 миң долларга, ал эми бизнеске колдоо көрсөтүүнү 1,5 миллион долларга кыскарган.

Бул сунушталган аракеттер кризис учурунда кооптуу болушу мүмкүн. Биринчиден, бул жакырчылыктын жана теңсиздиктин өсүшүнө алып келиши мүмкүн, анткени мамлекеттик колдоого таянган адамдар жардамсыз калышат.

Экинчиден, мындай учурда бизнести колдоосуз калтыруу дагы терең көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн. Компаниялар жабылууга аргасыз болушу мүмкүн, бул жумушсуздуктун өсүшүнө жана экономикалык туруксуздукка алып келет. Мындай чечимдердин терс таасири узак мөөнөттүү. Эгерде ишканаларга өз убагында колдоо көрсөтүлбөсө, алар калыбына келе албай калышы мүмкүн. Бул Кыргызстандын экономикалык өсүшүнө жана өнүгүүсүнө залакасын тийгизет.

Мындан ары иштин мындай абалы казынанын кирешесинин негизги статьясы болуп саналган салыктардын көбөйүшүнө (80% га жакын), өлкө ичинде карызга алынган каражаттарга мамлекет тарабынан суроо-талаптын эсебинен кредиттердин кымбатташына, инфляциянын деңгээлинин жогорулашына жана мамлекеттик кызматтардын кыскарышына алып келиши мүмкүн. Ошентип, бюджеттин тартыштыгы жарандарга көптөгөн жолдор менен, анын ичинде экономикалык өсүштүн басаңдашы менен олуттуу таасир этиши мүмкүн.

Колдонулган адабияттар:

1. Борбордук Азиялык аналитикалык отчеттуулук бюросу (Central Asian Bureau for Analytical Reporting) // Электрондук ресурс: URL: <https://cabar.asia/ru/defitsit-byudzheta-v-kyrgyzstane-ekonomiya-na-sotsialnyh-obyazatelstvah>
2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики.- Бишкек -2022 // [Электронный ресурс]: URL: <https://www.stat.kg/ru/opendata/category/36/>
3. Кулуева Ч.Р.,Исманалиев К. И., Сейитова Ж.Б., Турганбаева Г.П., Токошева Ж.А., Кыргызстандын чек ара аймактарын өнүктүрүүнүн финансылык механизмдерин калыптандырууда ESG демилгелерин максаттуу // Электрондук ресурс: URL: <https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&cluster=2740650623043009110&btnI=1&hl=ru>